

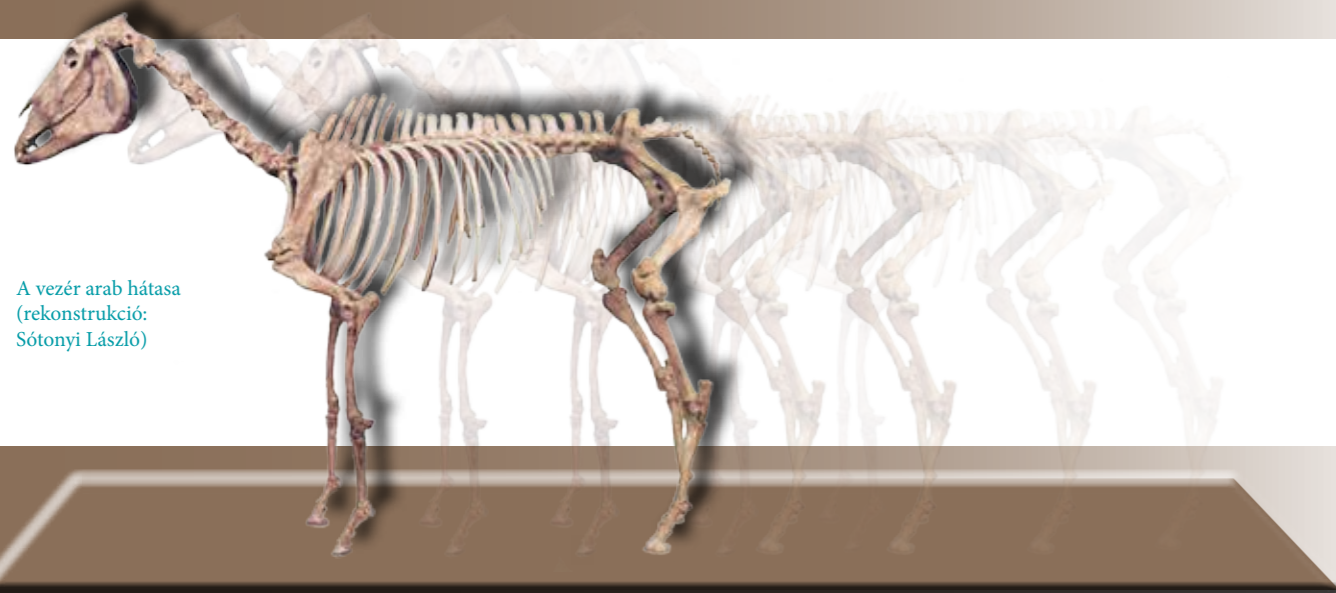
A KUNOK CSENGELÉN

- AZ ELSŐ HITELES VEZÉRI SÍR

HORVÁTH FERENC

36

A Csongrád megyei Csengele falu neve az írott forrásokban viszonylag későn, 1493-ban jelent meg *Cengele* alakban. A 16. század elején még lakott helység volt, minden valószínűség szerint az 1508–1509-es első pestisjárvány pecsételte meg a sorsát. A század végétől már gyakran szerepel a határleírásokban néptelen pusztaként. Ekkortájt tűnt föl a település határát kettéosztó „Alsó- és Felső-Csengele” elnevezés is, ami egy korábbi, kettőzött településre utal, amely a kun földműves és kapitányi népek szétválásakor jöhetett létre.

A vezér arab hatása (rekonstrukció: Sótonyi László)

A 18. század végén, amikor még szerte az Alföldön középkori pusztatemplomok romjai tarkították a határt, az alsó-csengelei templom falai is magasan álltak. Tégláit és köveit feltehetően a közeli kisteleki templom építéséhez hordták el 1791-ben. A megmaradt alapfalak alig több mint kétszáz évig rejtőztek a Bogárhát homokjában, amikor is homokbányászás közben véletlenül újra napvilágra kerültek.

A homokbányászás következményeként 1975 januárjában régészeti feltárás indult meg a területen, mely során egy kicsi, 10x17 méteres templom alaprajza bontakozott ki. Az alap rétegesen döngölt réti agyagból készült. Falait téglából és réti mészkőből vegyesen rakták. Az előkerült vakolattöredékek azt is elárulták, hogy a templom

A másik településrész, Felső-Csengele 15–16. századi templomának alapfalait Reizner János tárta föl 1893-ban a Bogárháttól nyugatra, mintegy 6 km-re levő Templomhalmon.

fehérre meszelt falait vörös, fekete és sárga színekben pompázó falképek borították. A belső falsíkokat idomtéglaiból készült féloszlopok tagolták. Alig 10 m² alapterületű szentélye a hajó keleti végén erősen patkóíví alaprajzot mutat. A templomhoz külön harangtornyot nem emeltek, a hajó nyugati végén azonban kis huszártony adhatott helyet a haragnak, amelynek darabkája elő is került a feltárás során. Templomunkról tehát a látszólag egyszerű alaprajz máris nagyon fontos következtetést kínál: az Árpád-kor régebbi felében épülhetett. A templom körüli temető sírjai között azonban nem került elő tatárjárás előtti temetkezés. Ennek oka csak később, az 1998-ban megindult feltárások során derült ki, amikor a tervezett M5-ös autópálya sávjában megindultak az ásások!

Az 1246 táján, a tatárjárást követően ide telepített kunok, akiket IV. Béla király térített keresztény hitre, módszeresen kihantolták, majd egy közös csontgyűjtőbe, ún. osszáriumba helyezték az Árpád-kori őslakosok maradványait. Ezek között már akadtak erre az időszakra jellemző ékszerek is.

A csontokból nyert radiokarbon (¹⁴C) koradatok arról vallanak, hogy

az 1019 és 1241 kö-

zötti időszakban

elhalt lakosság földi

maradványait rej-

tette az említett

csontkamra. Erre

utal az is, hogy

a templomot egy

ízben, egy csak-

nem teljes pusztulást

követően

újjáépítették,

ekkor már fel-

tehetően gótikus

stílusban.

1998-ban az

M5-ös autópá-

lya építését meg-

előző feltárás alkalmával

ugyanis a templom körül

három erősítő-

erősítőárok-rendszer

került elő. A három

védőárokgyűrűt és a hozzá

tartozó palisádfalat a ta-

tárok ellen építhették.

A környék falvainak

mentsvárát, a seb-

tében megerősített

templomot azonban a

mongolok kíméletlenül

elpusztították az

odamenekült lakossággal

együtt. Ennek nyomaként

a legbelső

árok belső partján,

egymástól

egy-egy méterre

leásott vastag

oszlopok kiégett

holtjai sorakoztak,

amiket mindenütt

kiégett vörös

A csengelei sisak előlnézetből (fotó: Dabasi András)

föld, valamint vastag hamu- és faszénréteg vett körül. Hasonló sorsra jutott a Dél-Alföld többi,

az utolsó

pillana-

tokban

meg-

Ilyen, csaknem pontosan négyzet alakú hajóval és patkóíves szentélyvel épült templomot viszonylag keveset ismerünk. Ez ugyanis egy tágabb körben elterjedt, ugyancsak patkós szentélyű, de téglalap alakú hajóval tervezett alaprajzi formának egy szűkebb csoportját jelenti. A középkori Magyarország területén is ritkán fordul elő ilyen alaprajz. Ezért fontos az, hogy csak a déli országrészből ismerünk ilyen templomokat (Gellértegyháza, Kamut, Bercsényegyháza, Szőreg, Bokros, Szentek-Kaján, valamint a kissé tágabb régiókból még a Cegléd melletti Újszilvás és a Száva-Duna szögében Petróc – Petrovčič). Hasonló, de téglalap alakú hosszházzal épült Szer, a későbbi Pusztaszer legkorábbi temploma is. Ha az említett építményeket térképre vetítjük, kiderül: azok még a 11. században vagy még korábban épültek a Balkánon és Anatóliában. Bulgáriában (Boiana, Preslav, Kraň), Görögországban (Kato-Panagia) és Törökország nyugati részén csoportosulnak. De több, hasonló alaprajzi példa ismert Dél-Erdélyből, illetve az Al-Duna vidékéről is (Dinogetia, Densus). Az így körvonalazódó terület nem más, mint ameddig az egykori keletrómai, majd az annak örökébe lépő bizánci egyház, azaz a görög vagy más néven keleti kereszténység hatósugara kiterjedt.

A vezéri sír történetét megörökítő könyv címlapja

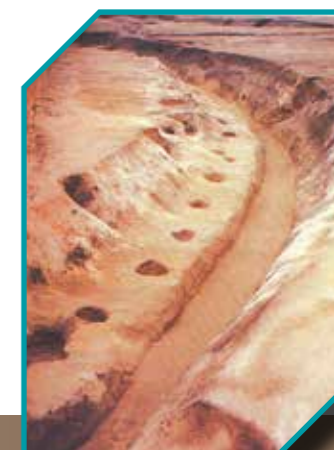
erősített temploma és monostora is (így Egres, Pereg, Szer stb).

A tatárjárás után IV. Béla a visszahívott kunok többségét a Duna–Tisza között telepítette le. Az újjáépített csengelei templom már számukra készült.

A kunok hitvilágát egy nagyon nyitott vallási szinkretizmus jellemezte. A nomád őstisztelet mellett sokan közülük még steppei hazájukban megismerték, s számosan fel is vették a mohamedán vallást, vagy a Szűz Mária istenszülőségét tagadó nesztóriánus, majd a bizánci kereszténységet. Magyarországra költözésüket követően így a letelepedésük feltétele, a római katolikus hitre térésük nem sokat változtatott hitviláguk alapjain. Így Csengelén már keresztény szokás szerint a templomba és aköré temették el halottaikat. A gyerek- és hajdon lányokat ünnepi díszben, nyakékkal, pártában és pártaövel összefogott selyemruhában helyezték örök nyugalomra. A férfiakat viszont minden pompa nélkül temették el.

A temetési szertartásra – amely minden bizonnyal a nomád őskultusz szabályai szerint is lezajlott a keresztény ceremónia előtt – a templom közvetlen közelében kialakított „szent körzetben” vagy „szent ligetben” került sor. Ennek nyomait is sikerült feltárni az „autópálya-ásatás”

A templomerősítő árkak oszlophelyekkel (fotó: Horváth Ferenc)

37

során. Kezdetben ez egy egyszerű, árokkal és kerítéssel körbevett tér volt. Később ugyanezen a helyen – feltehetően – négy, bárdolt pallókból összerótt halotti (szertartási) házat építettek a kör alakú tér négy főégtája irányában, melyek közül három sikerült is feltárni (a negyedik, nyugati épület már az autópálya nyomvonalán kívül esett, így ennek feltárására már nem kerülhetett sor). A házakban a pogány halotti kultusz szertartásainak félreérthetetlen nyomai maradtak fenn: égett állatsontok, fej nélküli kutyacsontváz a kemencében, áldozati kő a ház közepén. De a templom mellett eltemetettek sírjaiban is fel-felbukkan a nomád temetkezési szokások egy-egy mozzanata. Például az egyik sírba ételmellékletet tettek, ami a keresztény temetkezések esetében ekkor már megengedhetetlen pogányságnak számított.

Ósi, keletről hozott hitvilágukhoz a kunok az új hazájukban is több nemzedéken át, szívósan ragaszkodtak. Ennek ékes bizonyítéka a templom és a mellette levő „szent körzet” között előkerült kun vezéri sír. Felszerszámozott lóval, fegyverrel és ékszerekkel eltemetett kun előkelők sírjai a csengelei kun vezér temetkezésének feltárását megelőzően tizenkét esetben kerültek elő az elmúlt kétszáz évben, de ezek mindig véletlen során jöttek napvilágra. Így korábban nem is lehetett megfigyelni a temetés apró mozzanatait, a temetkezési szokásokat, a leletek pontos helyét. A csengelei sír tehát az első hazai kun vezéri temetkezés, amelyet régészek tártak föl. A feltárás során követhető volt a temetés minden mozzanata, a sírszerkezet és a mellékletadás sajátos szokása is. Maga az elhunyt a kunok első csengelei nemzedékének vezetője lehetett. A mindenre kiterjedő természettudományos vizsgálatokból kiderült: még valahol Cumaniában, azaz a Volga és a Dnyeper közén született, 1211 és 1223 között. 173 cm magas, 30–35 év körüli, embertanilag europa-mongolid férfi volt, aki 1246 és 1253 között hunyt el. A tatárjárás szemtanújáról van tehát szó!

Kaltschmidt Ábrahám térképe a két Csengelével (1747-ből)

A vezéri sír részlete a sisakkal (fotó: MTI)

A csengelei kunok történetét a 2001-ben megjelent *A csengelei kunok ura és népe* című könyvében foglalta össze a szerző.

Pogány szokás – a kutyára tett eskü – nyomai lehettek a kunok ideérkezésekor még nyitott védelmi árkokban talált fej nélküli kutyacsontvázak is.

A csengelei kunok történetét a 2001-ben megjelent *A csengelei kunok ura és népe* című könyvében foglalta össze a szerző.

A kun vezért széles és mély sírgödörben, jávorfa koporsóban, fából ácsolt sírkamrában temették el. Feje alá párnát vagy más fejtámaszt helyeztek. Mellé tették az igen értékes, vasból készült sisakját, melynek homloklemezéről egy szemöldökívvel koronázott domborított, elrettentő szempár meredt viselője egykori támadójára. Vele temették ritka és költséges, láncokból font páncélingét, vas-kését, valamint hét, vascsúcsú nyílveszővel töltött tegezét, ami katonai rangjának, társadalmi helyzetének jelzője is lehetett. Ezen kívül egy prêmes és egy nagyvad elejtésére alkalmas kis csont, illetve egy nagy, babérlevél formájú vas nyílcsúcs is került a sírba. Feje mellé a túlvilági útra szánt ételként egy szelet birkakarajt helyeztek. Fehér, lenvászon ingben és feltehetően díszes kaftánban temették el. Igaz, ez utóbbinak semmi nyoma nem maradt meg, de erre utalhat az, hogy páncélingét nem öltötték rá, hanem egyszerűen jobbjára helyezték. Hosszú szárú csizmájáról két vaskarika árulkodott az egyszerű fegyverövén, amely a finom bőrből varrt csizmaszárat szíjjal rögzíthette az övhöz.

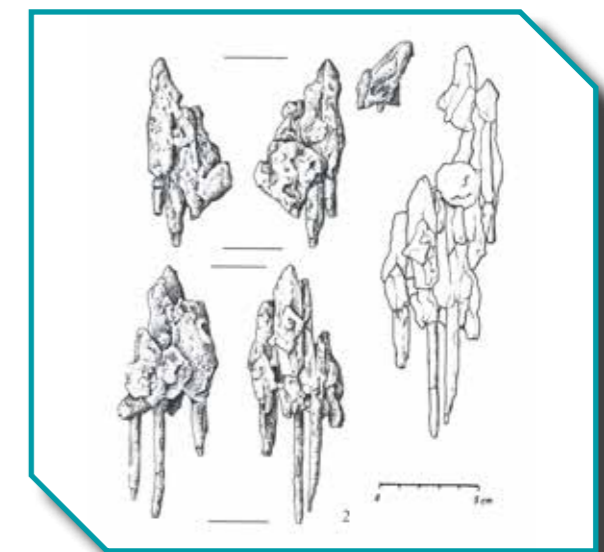
A csengelei vezér sírja (fotó: MTI)

Megfigyeltük azt is, hogy valamivel a temetés után újabb szertartást tartottak a sírnál: ekkor áldozták fel a kun vezér kedvenc hátságát, majd temették gazdája bal oldalára. Kettőjük közé egy fél méter magas és ugyanilyen széles köelvásztást emeltek. Az alacsony falat a közeli gyeplő alól kibontott réti mészkőtömbökből rakták fel. A hét és fél éves, akkoriban igen ritka, legalább száz középkori márka értékű arab mént nyereggel, ezüstözött kengyelpárral és szájában vas csikózáblával fektették a sírgödörbe. Ezután a sírt gerendákkal fedték be, ami fölül alacsony, földdel és kővel vegyes dombot hordtak össze.

Ha a többi, korábban előkerült kiskunsági vezér, valamint az előkelő kun nők sírjainak lelőhelyeit térképre vetítjük, meglepő eredményt kaptunk: a sírok egy ötven kilométer átmérőjű kör déli ívén többé-kevésbé szabályosan helyezkednek el, egymástól 10–15 km távolságban. A sírhelyek közvetlen közelében igen archaikus kun személynevekből keletkezett helyneveket is találunk (pl. Balota, Csengele). A kör északi ívén az ilyen típusú – vagy már a későbbi kun szálláskapitányok keresztény személynevéből keletkezett – helynevek ugyancsak hasonló távolságra jelentkeznek: Kasztyú, Orgovány, Bugac, Jakabszállás, Zomokszállás, Ferencszállás. A rejtélyes köralakzat minden bizonynyal a kunok támadásra és védekezésre egyaránt kész korai szállásrendszerét jelöli, amely a keleti nomádoknál ismert katonai településrend lehetett. Ebből jól érzékelhető a 13–14. századi kunok katonai-politikai súlya, amellyel akkor Magyarországon rendelkeztek.

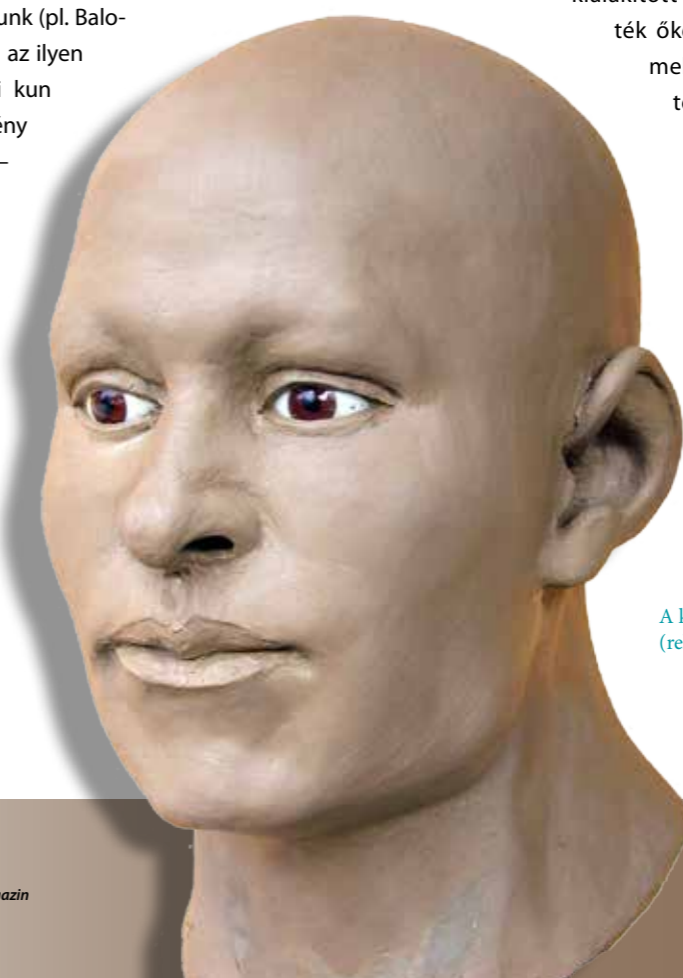

A csont nyílcsúcs rajza

A nyílcsúcsok maradványainak rajza

A csengelei templom és temető, valamint a mellette feltárt kun vezéri sír azóta egészen új irányokat szabott a korszak kutatásának, hiszen az is kiderült, hogy a kunok előkelőiket nem magányosan, a pusztában elrejtve temették el – amint azt a kutatás korábban feltételezte –, hanem az ősök tiszteletére, a téli szállásuk közelében kialakított szent liget mellett helyezték őket nyugalomra. A templom melletti temető és hozzá tartozó falu még feltáratlan, így múltunk igen becses forrása, amit minden módon védenünk kell az utókor számára.

A kun vezér arc-rekonstrukciója (rekonstrukció és fotó: Kustár Ágnes)